

Norske middelalderfonter av tre

Av Mona Bramer Solhaug

1. Innledning

Norske middelalderfonter av tre utgjør egentlig bare underdeler for kummene av klebersten der selve dåpshandlingen skjer. I litteraturen betegnes underdelene noe ukorrekt som døpefonter. Egentlig fungerer de som pidestaller for å heve kummene til en passende høyde for den som forretter dåpen. Fordi de fleste av disse underdelene har uttappingskanal for dåpsvannet, blir det imidlertid naturlig å betrakte dem som deler av døpefonten – på samme måte som stenfontenes fot og skaft utgjør underdeler for å heve disse fontenes kummer. I det følgende vil ordet trefonter bli brukt om døpefonter med underdeler av treverk.

Forskere har vist liten interesse for norske middelalderfonter av tre. De nevnes sjelden i forskningslitteraturen. Når de nevnes, er det bare en passant. De har ikke vært systematisk undersøkt før nå.

To problemer markerer seg som særlig vesentlige. Det første gjelder naturlig nok dateringen som avgjør hvorvidt det dreier seg om en døpefont fra middelalderen eller ei. Samtidig vil det bli klarlagt hvor i Norge trefontene er bevart. Det andre problemet gjelder den kunsthistoriske sammenhengen mellom de norske og de øvrige nordiske trefontene.

Fig. 1. Øye (Valdres). Trefont fra middelalderen. Tønneformet underdel med lokk. Foto: M. B. S.

2

3

4

5

6

7

Døpefont	SPRETT- TELJING	HØVLEDE PROFILER			SKULPESNITT		HULKILER		DUKAT- MOTIV
		nær kant	ikke nær kant	enkel ma-type	enkle	sammen- satt	grunne	dype	
ØYE							x		
NORE	x	x					x		
MÆLUM			x	x			x		
ÅMOTSDAL						x			
VEGGLI		x		x					
UVDAL							x		
ROLLAG								x	
SKAFSA (kum av kleber)									
MØ (kum av kleber)									
SILJAN					x	x	x		
FLATDAL					x			x	x
GÅRA								x	
BØ						x		x	

Fig. 8. Detaljer ved trefontenes håndverk og dekor. Tabellen indikerer at de fire nederste fontene er etterreformatoriske og at de øvrige antagelig er fra middelalderen.

Fig. 2. Nore (Numedal). Trefont fra middelalderen. Rektangulær kum og underdel. Foto: M. B. S.

Fig. 3. Mælum (Telemark). Trefont fra middelalderen. Kum av kleber og timeglassformet underdel (Fylkesmuseet for Telemark og Grenland, Skien. Nr. 1582). Foto: M. B. S.

Fig. 4. Åmotsdal (Telemark). Trefont fra middelalderen. Kum av kleber og timeglassformet underdel. Foto: M. B. S.

Fig. 5. Veggli (Numedal). Trefont fra middelalderen. Kum av kleber og timeglassformet underdel. Delene har neppe hørt sammen opprinnelig. Foto: M. B. S.

Fig. 6. Uvdal (Numedal). Trefont, antagelig fra middelalderen. Timeglassformet underdel. Foto: M. B. S.

Fig. 7. Rollag (Numedal). Trefont, antagelig fra middelalderen. Timeglassformet underdel. Foto: M. B. S.

2. Bevarte middelalderfonter av tre

Syv norske trefonter kan tenkes å skrive seg fra middelalderen: Øye (fig. 1), Nore (fig. 2), Mælum (fig. 3), Åmotsdal (fig. 4), Veggli (fig. 5), Uvdal (fig. 6) og Rollag (fig. 7). Alle er laget av furu. De viktigste dateringsindikasjonene er håndverksdetaljene. Enkelte teknikker og verktøy etterlater seg spor som antyder hvorvidt trefonten ble tilvirket i middelalderen eller etter. I denne forbindelse kan høvelprofiler og huggspor etter sprett-teljing og bestemte huljernstyper være avgjørende. Tabellen (fig. 8) gir en oversikt over håndverksdetaljer. De

Døpefont	HØYDE		ST.I. TVERRMÅL		DYBDE KUM	UTTAPPINGSHELL	
	kum	underdel	kum	underdel		kum	underdel
ØYE		69		50			x
NORE	25	56	45		19	x	x
MÆLUM	22	88	45	50	18		
ÅMOTSDAL	20	75	37	43	14	x	x
VEGGLI	23	51	39	55	18		x
UVDAL		82		47			x
ROLLAG		79		47			x
SKAFSÅ (kum av kleber)	22		49		18		
MO (kum av kleber)	25		45		18		
SILJAN		95		34			
FLATDAL		86		27			
GÅRA		77		26			
BØ		98		28			

Fig. 9. Trefontenes høyde, største indre tverrmål og uttappingshell. Tabellen indikerer at de fire nederste fontene er etterreformatoriske og at de øvrige kan være fra middelalderen.

Yngste detaljene skiller ut de etterreformatoriske trefontene.

Indikasjoner som eventuell uttappingskanal og kummens størrelse er også tatt i betraktning. De antyder om fonten er fra tidlig eller sen middelalder. Tabellen (fig. 9) viser at gruppen med uttappingshell har videre kum og er stort sett lavere enn de som antas å være etterreformatoriske.

Ved en samlet vurdering av kriteriene har jeg skilt ut de trefontene som sannsynligvis er laget etter reformasjonen. De resterende syv betraktes som eldre og følgelig fra middelalderen.¹ De tilhører tre ulike

formtyper: Øye er tønneformet, Nore er rektangulær og Mælum, Åmotsdal, Veggli, Uvdal og Rollag er timeglassformet. På grunn av sin enkelhet er Uvdal og Rollag spesielt vanskelige å datere.²

Øye er den mest alderdommelige av dem, særlig på grunn av den store uthulningen (dia. 50 cm), romslig nok til neddykking av et lite barn. Den er hugget av ett emne og har konisk trelokk. Tre utskårede horisontale bånd på font og lokk ligner påfallende på tønnebånd. Nederst er den dekket av en rekke vertikale svakt konkave felt som skrår litt ut mot gulvet.

Fig. 10. Skafså (Telemark). Kleberstenskum til trefont fra middelalderen. Universitetets Oldsaksamling, Oslo (C. 1654). Underdel tapt. Foto: M. B. S.

Nore er rektangulær med kum av klebersten som skråer litt innover nedad. Den er innkledd med bord på tre sider og står på en kubbe som utgjør fontens underdel. Kubben har også rektangulær grunnflate og er svakt nedad konvergerende. Det er ikke bevart parallell til Øyes og Nores tektoniske løsninger blant trefonter i Norge eller Europa forøvrig.

Den største gruppen betegnes som timeglassformet³ og inkluderer de fem fontene fra Mælum, Åmotsdal, Veggli, Uvdal og Rollag. De er tilvirket av runde trekubber og innsnørt på midten i likhet med et timeglass, derav typebetegnelsen. Innsnøringen er markert med følgende variasjoner: Halvrund vulst (Mælum), kantet vulst (Uvdal), to motvendte vulster med diagonale spor (Rollag), vridd bånd (Veggli) og to motvendte vridde bånd (Åmotsdal). Sideflatenes inndeling i vertikale felt med kannelyreffekt over og under innsnøringen er et annet karakteristisk trekk ved disse underdelene.

Timeglassgruppen har halvkuleformede løse kum-

mer av klebersten. Det er bare Mælum og Åmotsdal som har kummene intakt. Veggli's kum og underdel mangler overensstemmelse i form og størrelse. Dele- ne har neppe hørt sammen opprinnelig, men begge synes å høre middelalderen til.¹ Kummenes eneste dekor er en enkel repstav 2-4 cm nedenfor mun- ningsrandens ytterkant. Den avrundede undersiden tilsier at de ikke kan stå på en flate. De er tydeligvis planlagt å skulle hvile i en underdel tilpasset kum- mens spesielle form. Slike kleberstenskummer, men uten underdel, er også bevart fra Mo og Skafså (fig. 10), begge fra Telemark.⁵

En sammenligning mellom de norske og de øvri- ge nordiske trefontenes form og dekor vil belyse den kunsthistoriske sammenhengen.

3. Form og konstruksjon

Tre ulike konstruktive løsninger av trefonter kan tenkes. Den enkleste er en uthulet kubbe. Den an- dre løsningen er et lagget kar der stavene holdes på plass ved gjorder. Den siste er en konstruksjon der stavene er forbundet med not og fjær.

Seks av de eksisterende norske trefontene fra mid- delalderen – både den tønneformede fra Øye og de timeglassformede fra Mælum, Åmotsdal, Veggli, Uv- dal og Rollag – representerer den første løsningen, en uthulet kubbe.

Det finnes ingen eksempler på de to sistnevnte konstruktive løsningene, lagging eller not og fjær blant de norske fontene. Antagelsen om at løsninge- ne likevel har eksistert hviler på det faktum at senere fonter fremviser dekorative trekk som har sin forut- setning i konstruksjonen hos de trekarene som de erstattet. Således er de utskårede horisontale bånd- ne på Øye opplagt inspirert av det laggede karets gjorder. Fonten inntar en enestående og sentral po-

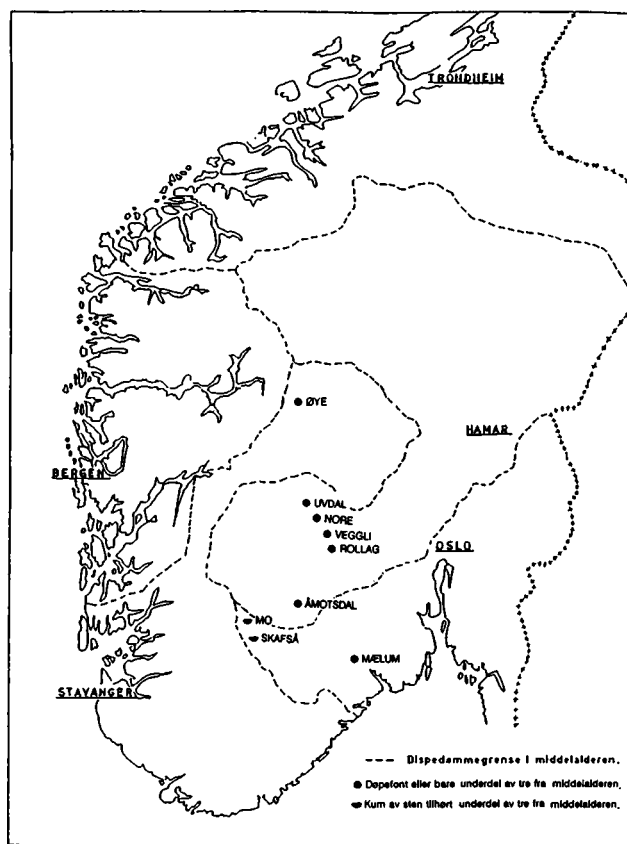

Fig. 11. Kart. Bevarte norske trefonter fra middelalderen.

sisjon som det eneste eksempel på dette blant trefonter både i Norge og i Europa forøvrig. Derimot finnes en rekke utenlandske fonter av sten eller metall med vertikalt inndelt dekor som peker tilbake på stavene i de eldste laggede fontenes konstruksjon.⁶

Vertikale sprekkdannelse er et felles problem for alle døpefonter av tre, særlig for dem som er hugget av ett emne. Det absolutte krav om karenes tetthet

og vern om det hellige dåpsvannet tilsier at fonter av tre eller porøse stensorter må ha vært utstyrt med metallfor eller et løst kar.

Løse kleberstenskummer kan ha hatt en slik funksjon. Klebersten er en fet og tett bergart som kan forarbeides med tynne vegger. Egenskapene gjør bergarten til velegnet materiale for vannbeholdere og tilfredsstillende alle krav til karet som rommer dåpsvannet. En slik kum veier dessuten ikke mer enn at den kan løftes av et par personer og uttappingshull kan sløyfes.

Den rektangulære kummen fra Nore og de halvkuleformede fra Veggli, Mælum, Åmotsdal, Skafså og Mo har tidligere vært nevnt. Hvilken løsning Øye har hatt, er et åpent spørsmål. Dåpskjele av metall er en mulighet. Den må i så fall ha vært helt nedfelt i uthulningen, for lokket passer nøyaktig i underdelens fals langs munningsranden.⁷

Timeglasstypen finnes spredt over det nordiske kulturområdet. Belegg for dens eksistens i middelalderen bekreftes ved avbildninger. På Island er den gjengitt på det broderte alterforhenget fra Hólar. Figuren ytterst til høyre svinger et røkelseskar i den ene hånden, bærer en krukke i den andre og det kan se ut som om den står på en døpefont av timeglasstypen.⁸ I Finland er en timeglassfont gjengitt i dåpsscenen på gravalteret til St. Henrik (d. ant. 1156).⁹ Døpefonten i Ørslev kirke på Fyn har en halvkuleformet kleberstenscum, høyst sannsynlig importert fra Norge, men dens opprinnelige funksjon er uvisst. Den har tynne vegger og ingen dekor.¹⁰

Varianter av timeglassformen er blitt hugget og skåret gjennom århundrer. Den fortsetter lenge etter reformasjonen i flere land. Typen må tydeligvis ha vært meget populær.¹¹ I Norge utpeker Telemark og nærliggende områder seg som det geografiske di-

Fig. 12. Bø (Telemark). Etterreformatorisk timeglassfont. Etter: Dahl 1837. Tegnet av F. W. Schiertz.

strikt hvor denne spesielle formtradisjon har holdt seg sterkest (fig. 11). Det er interessant å merke seg at det er de tre etterreformatoriske timeglassfontene

Fig. 13. Gåra (Telemark). Etterreformatorisk timeglassfont. Universitetets Oldsaksamling, Oslo (C. 14301). Foto: M. B. S.

fra Atrå (tapt), Bø (fig. 12) og Gåra (fig. 13) i Telemark som først nevnes i forskningslitteraturen.¹² Allerede i 1837 publiserte stavkirkeforskningens nes-

Fig. 14. Siljan (Telemark). Etterreformatorisk timeglassfont med sammensatte border av skullpesnitt. Foto: M. B. S.

Fig. 15. Adam og Eva etter syndefallet. Eva i kubbestol. Maleri på tønnehvelv fra Ål stavkirke. Universitetets Oldsaksamling, Oslo (C. 11707). Foto: UO pl. 5092.

tor, J. C. Dahl, tegninger av dem.¹³ Senere forskere med norsk kirkeinventar som arbeidsområde referer til disse tegningene.¹⁴

Utviklingen av timeglassformen går mot to koniske deler hvor spissene peker mot hverandre. Det smaleste er alltid markert med en utsvulming. I enkelte tilfeller ligner den en nodus som f.eks. på den

Fig. 16. Näs (Jämtland). Trefont fra middelalderen. Etter: Karlsson 1976.

Fig. 17. Alnö (Medelpad). Trefont fra middelalderen. Etter: Karlsson 1976.

sterkt innsnørte fonten fra Siljan (fig. 14). Den markerte innsnevringen fører til en klarere definering av enkeltdelene: kum, skaft og fot. Formen ligger nær opp til en kalkform.¹⁵

Timeglassformen er et klart eksempel på en tidløs kategori, ikke bare forbeholdt døpefonter, men en form som inngår i den allmene treskjærertradisjonen. Denne spesielle formen er også blitt brukt til andre formål, særlig til utforming av kubbestoler. Forbindelsen mellom denne stoltypen og timeglassfonter er først og fremst den felles karakteristiske runde innsnørte formen. På himlingen fra Ål stavkirke (fig. 15) er det fremstilt en kubbestol i scenen med Adam og Eva i arbeid etter utdrivelsen fra paradiset.¹⁶

Forskjellige konstruktive løsninger er representert ved tre svenske trefonten som hører middelalderen til. Det gjelder fontene fra Näs (Jämtland), Alnö (Medelpad) og Lillhärdal (Härjedalen). De har vært gjenstand for ivrig diskusjon blant svenske middelalderforskere og nevnes ofte i forskningslitteraturen forøvrig¹⁷ Näs (fig. 16) og Alnö (fig. 17) er kalkformede, mens Lillhärdal (fig. 18) er lik en stamp. Näsfonten er hugget av ett treemne, i likhet med Øye. Her stopper enhver likhet. Øye er tønneformet. Fonten fra Näs er kalkformet med klart differensiert kropp: Kum, skaft og fot.

Karet fra Lillhärdal er konstruert som et lagget kjørel. Øverst, nederst og på midten presses stavene sammen av vidjebånd. Formen er svakt oppad konvergerende med to motstilte oppskytende staver med hull. En bærestaur kan stikkes gjennom hullene. Slike kar var vanlige til vannbæring og ble kalt *sår* (så). Den opprinnelige funksjonen til stampen fra Lillhärdal har vært sterkt diskutert blant svenske forskere.¹⁸ De fleste heller til Cornells oppfatning at

Fig. 18. Lillhärdal (Härjedalen). Trefont fra middelalderen (?) Etter: Granlund 1966.

den kan ha vært brukt til dåp. Om den virkelig har fungert som en »behändig resefunt« (cf. Lindqvist 1966), er umulig å si. Med avtagbart håndtak og lokk er den i hvert fall en hendig døpefont, »resefunt« eller ikke. Karlsson finner (1976:35) at teorien om karets dåpsanvendelse svekkes fordi karets åpning er trangere enn bunnen. Han innrømmer imidlertid at tilgangen på ideelle dåpskar nok har vært begrenset i avsidesliggende distrikter og at et kar av denne type meget vel kan ha vært anvendt ved dåpsritualer, selv

om det neppe har vært tilvirket med dette for øye. Dette virker meget sannsynlig, men at bunnen er noe videre enn åpningen er irrelevant, for det samme forhold gjør seg gjeldende på døpefonter av sten, f.eks. på Vågåfonten (Oppland). Det som har betydning er at åpningen er vid nok til at et lite barn kan senkes ned. Åpningen på karet fra Lillhärdal har en diameter på 55 cm, en størrelse som taler for seg selv.

Vi har få opplysninger om misjonstidens døpefonter. Utenlandske avbildninger av dåpshandlinger fra denne tiden gir imidlertid noe kunnskap om fontenes utseende. Vi må gå ut fra at mange av våre eldste fonter hadde likhet med dem i andre europeiske land. En type som går igjen er enkle laggede trekar, en tønne eller stamp der stavene holdes sammen av gjorder. Eksempler fra nordisk område er scenen med Harald Blåtanns dåp i en tønne på Tamdrupfrontalet (Jylland), kongedåpen i et lignende kar i en medaljong på Simriskorset (Skåne) og tegningen av barnet som holdes over en stamp, en initial i Jónsbók (Kristinréttir) fra Island (fig. 19). Bilder fra andre nordeuropeiske land bekrefter bruk av tønner som dåpskar.¹⁹

I de islandske *kirkjumáldagar* (inventarier) nevnes *skírnarsár* (døpefont). Antagelig har dette vært en lagget døpefont lik den omtalte fra initialen i Jónsbók. Denne tegningen av den islandske *skírnarsár* viser en stamp med tre gjorder og to motstilte oppskyttende staver, en konstruksjon helt identisk med den fra Lillhärdal.

Opplysningene fra de islandske inventariene, initialen fra Jónsbók og karet fra Lillhärdal understøtter hverandre som dokumentasjonsmateriale. Samlet gir de belegg for at denne type døpefont har eksistert i middelalderen.

Litterære belegg styrker de billedmessige vitnesbyrd. Under kristningen av prøysserne på 1100-tallet fikk Otto av Bamberg (d. 1139) tønner gravet ned i marken, bekvemt og praktisk for dåpskandidatene (Die Geschichtschreiber ... 1923:42f.). Henrik av Lettland (d. 1227) avslutter sin krønike skrevet på 1220-tallet med en fargerik skildring av en dåp på Ösel hvor et vinfat gjorde tjeneste som døpefont (Heinrichi Cronicon Livionae). En tredje beretning kan hentes fra erkebiskop Hemming av Uppsalas visitasjonsreise i Norrbotten (ant. 1346) hvor han døpte et tyvetalls lapper og karelere fra Uleå, Kemi og Simo. Et stort kar ble skaffet til veie og satt nedenfor Tårneå kapell. Det høres ut som om dåpen forgikk utendørs i et stort trekar. Således viser både billedmessig og litterær dokumentasjon at trefonter må ha spilt en betydelig rolle i forbindelse med dåpsforrettelsen i misjonstiden. En del av disse beholderne har neppe vært tilvirket med dåp som formål, men for profane gjøremål.

Fonten fra Alnö det eneste eksempel blant samtlige europeiske middelalderske døpefonter på en trefont som består av staver holdt sammen med not og fjær, riktignok forsterket med treplugger. To sekundært påsatte jernbånd kan imidlertid villedende gi inntrykk av at den er lagget (Karlsson 1976:36).

Løsningen med not og fjær er et vanlig byggeteknisk middel i stavkirke-konstruksjon, både i Norge og andre nordeuropeiske land. Også brønner ble i middelalderen bygget i denne teknikken med stående tiler, eks. brønnen i S.Maria Minor i Lund. Både brønnene og Alnöfonten utgjør viktige og interessante ledd i diskusjonen omkring stav- og laggteknikk. Fordi brønnene stikker mellom en halv og en meter opp over jorden og danner et slags brønnkar, ser Boëthius (1930:147) disse som utgangspunkt for

Fig. 19. Jónsbók (Island). Initial A i Kristimætti. (Gl. Kgl. Sml. 3269A, 40). Etter: Hermannsson 1935.

Fig. 20. Wessobrunner Codex. Dåpsillustrasjon. (München St. Bib. Cod. lat. 22053). Etter: Pudelko 1932.

de svenske stenfontene med markert vertikal inndeling uten horisontale bånd.

Om brønnene som forbilder for senere døpefonter, må det sies at riktignok foreligger det ytre likhetstrekk mellom dem og en del sylinderformede fonter av sten. Men en opp til flere meter dyp kilde kan neppe ha vært den ideelle døpefont på en tid da dåpen skjedde ved en kombinasjon av immersio (neddykking) og infusio (overøsing). I overensstemmelse med Roosval (1918:11) og Karlsson (1976:36) finner jeg det mer trolig at forbildet for senere sylinderformede stenfonter med utpreget vertikal dekorinndeling finnes blant mobile trekar satt sammen av staver, med eller uten bånd.

4. Dekor

Fontene fra Näs, Alnö og Lillhärdal skriver seg fra områder som i middelalderen lå i et kulturområde med spredning fra det rike kunstneriske miljøet i Trondheim. Diffusjonen herfra dekket et vidt område som bl.a. inkluderte Medelpad med Alnöfonten, Jämtland (Näs) og Härjedalen (Lillhärdal). De to siste lå innen Norges middelalderske landegrensler.²⁰

De tre svenske trefontene er rikt utskåret med planteranker, slyngende dyrekropper eller figurer. Dekoren på Näsfonten er beslektet med skurden på våre stavkirkeportaler utført i modellert toplansrelieff. Fontens sideflate er utskåret med figurfremstillinger i vel planlagte medaljonger. En dobbel palmetranke løper langs foten. Medaljonger og palmetranke inngår som en del av det allmeneuropeiske billedsproget i middelalderen. Utførelsen vitner om utpreget formsans og teknisk sikkerhet på høyt nivå. Et tett flettverk samt tre figurer kledd i enkle foldelagte drakter dekker Alnöfontens skål. Fire løver i fullplastisk relieff slynger seg rundt foten. Fon-

tens dekor betraktes som en etterligning av fonten fra nabokirken Skön eller av en lignende tapt font (Cornell 1918:125). Lokket på karet fra Lillhärdal er svakt hvelvet og har dekor i flatrelieff. To langsmale bånddyr med klart definerte forben dominerer oversiden. De danner hvert sitt urytmiske flettverk. En siksakbord avbrutt av to palmetter løper langs lokkets ytterkant. Selve stampen har ingen utsmykning.

I motsetning til dekoren på de svenske fontene er alle de norske trefontene fra middelalderen dominert av tørr, geometrisk inspirert dekor, inndelt i felter med enkle profiler og hulkiler. Dette er påfallende på bakgrunn av den rike skurd som kjennetegner våre stavkirker. Det samme kan sies om tre utskårede døpefontlokk av tre fra middelalderen: De koniske lokkene fra valdreskirkene Lomen (fig. 21), Røn og Hedalen.²¹ Lokkenes ornamentikk har romansk karakter med stilistisk og håndverksmessig sammenheng med stavkirkeportalenes skurd.

Dekoren på de fem fontene i timeglassgruppen er lite variert. Vulst eller repstavvarianter markerer alltid det smaleste partiet. I en del tilfeller er sideflaten som nevnt helt eller delvis inndelt i langsmale, svakt konkave felt (Mælum, Åmotsdal, Uvdal og Rollag). Vi finner dem også på Øyes nederste del. Opprinnelsen kan være de vertikale stavene fra de eldste laggede karene, men forutsetningene kan også ligge i trehåndverkets generelle formsprog og teknikk. Veggli er innsnørt med en vulst over vertikalt stilte bladfliker som skyter ut på begge sider. Det smaleste på Åltakets kubbestol er markert på tilsvarende måte. Dette dekorative motivet går igjen på en rekke kubbestoler og nederst på lokket fra Lomen.

De norske døpefontene av tre mangler treskjærer-messig raffinement. Sannsynligheten taler imidlertid for at disse trefontene har tatt seg ganske anner-

ledes livlig ut i middelalderen enn de gjør i dag. I likhet med annen skulptur har de antagelig vært bemalt i livlige farger. Håndfaste bevis på norske trefonters polykromi finnes ikke. De eldste fargerester skriver seg fra 1600-tallet. Heller ikke på utenlandske trefonter er det funnet spor av maling fra middelalderen.²²

5. Datering

Bortsett fra karet fra Lillhårdal har trefontenes datering vært lite diskutert blant middelalderforskere. På grunn av få holdepunkter og manglende forskning har de vært meget tilbakeholdne med å henføre dem til middelalderen.²³ De svenske fontene fra Alnö og Näs er datert til 1200-tallet på stilistisk grunnlag. Alnöfonten til begynnelsen av århundret og Näsfonten til henimot midten (Cornell 1918:128).

Lokket til fonten fra Lillhårdal er datert av Cornell (1918:123) på stilistisk grunnlag til overgangen mellom 1000-tallet og 1100-tallet. ¹⁴C-analyser har tidfestet lokket til ca. år 1100 (Granlund 1966:33-38). Metodenes sammenfallende resultater styrker dateringens troverdighet. Med alle nødvendige reservasjoner i forbindelse med ¹⁴C-analyser – spesielt resultater som allerede er nesten tretti år gamle – og under forutsetning av at lokk og font er samtidige, er trestampen fra Lillhårdal hittil den eneste skandinaviske trefont med en ikke-stilkritisk datering. Da under forutsetning av at vi lar oss overbevise om karets dåpsfunksjon. Alle de usikre faktorene svekker naturligvis dateringens troverdighet.

Vanligvis er form og dekor avgjørende for datering i kunsthistorisk sammenheng. Imidlertid er stilkritiske kriterier lite egnet for datering av de norske middelalderfontene av tre på grunn av konservative

Fig. 21. Lomen (Valdres). Døpefontlokk fra middelalderen. Universitetets Oldsaksamling, Oslo (C. 17803). Foto: M. B. S.

forbilder og retarderte stiltrekk. I motsetning til svenske trefonter fra middelalderen har de norske karene ytterst sparsom ornamentikk. Etter reformasjonen fortsetter tradisjonen med sideflatens inndeling i vertikale felt med kannelyreffekt. Inndelingen må karakteriseres som tidløs og er således ikke et dateringskriterium. Figurrelieffer forekommer overhodet ikke. Derved er forutsetningene for datering på grunnlag av dekorens formsprog falt bort. Som

nevnt må det etableres andre dateringskriterier på det norske materialet. Undersøkelser av detaljer ved håndverket og ved profiler og enkelte dekorative elementer er viktige kriterier. De yngste detaljene er avgjørende for å skille ut det etterreformatoriske materialet (fig. 8).

I middelalderen ble plane flater på hus og møbler ofte bearbeidet med sprett-teljing. Teknikken etterlater seg øksehugg i rekker, oftest et karakteristisk fiskebensmønster som er viktige spor i dateringssammenheng (Berg 1989 vol. 1:21f.). Iblant kan øksehuggene være vanskelige eller helt umulige å se fordi flatene er høvlet etter at de er tiløkset. Sprett-teljing opphører antagelig rundt midten av 1300-tallet. Mine undersøkelser med henblikk på å avdekke slike spor har gitt følgende resultat: Spor etter slike hugg finnes bare på Nore, uten tydelig mønster på innsiden av bordene på øvre del.

Høvlede profiler kan være dateringsindikasjoner. I tidlig middelalder er profilene enkle og oftest plassert et stykke fra kanten. Senere blir de sammensatt og trekkes ut mot kanten. Bare to av de norske trefontene fra middelalderen har profiler, Veggli og Mælum. På Vegglis underdel løper profilen rundt kanten et lite stykke fra gulvet. Den hører til en vanlig type fra tidlig middelalder, utformet som en grunn hulkil med en v-formet fure på hver side (Berg 1989 vol. 1:74-78). På Mælum er to parallelle v-formede furer risset inn, 8 cm fra den øverste kanten. Profilene kan teoretisk sett være utført på et senere tidspunkt, men andre dateringskriterier (eks. størrelse på kum og uttappingshull) understøtter sannsynligheten for at de to fontene er tilvirket i middelalderen.

De lange konkave feltene på timeglassfontene og til en viss grad de kortere bladflikene ser ut til å være

utformet med huljern. Slike jern har vært i bruk helt fra vikingtiden. Den eldste typen har egg på siden. Både grunne og dype hulpiler eller skulper kan formes med slikt spesialverktøy. Christie (1993 vol. 3:39f.) peker på skulper som dekor på en base i en stavkirke. Hohler (1993 vol. 2:137) nevner tungeformede skulper i forbindelse med stavkirkeportalenes skurd.

Skulpesnitt – også kalt neglesnitt – er skåret ned med skulpejern, en yngre type huljern med eggen i enden. Resultatet er negleformede snitt i treverket (Magerøy 1972:8,103). Skulpesnitt ble tatt i bruk mot slutten av middelalderen. Slik dekor finnes ikke på noen av de fontene som jeg mener hører middelalderen til.

Man har antatt at i Nordeuropa ble dåp ved full neddykking avløst av dåp ved overøsing fra ca. 1225. Flere forskere gir nå uttrykk for at den fullstendige neddykkingen (ofte kalt *submersio*) neppe kan ha vært så vanlig som man tidligere har trodd. Hverken arkeologiske utgravninger av nordeuropeiske dåpsbassenger fra misjonstiden eller dåpsavbildninger bekrefter en dåpspraksis med bokstavelig neddykking. Bassengenes størrelser tilsier at den voksne dåpskandidat må ha stått eller sittet i dåpskaret. Bilder av dåp fra middelalderen viser barn som holdes, sittende i kummen, eller bare over denne (fig. 19). Helt fra den første kristne tid ble vannet øst over hodet på den som skulle døpes og strømmet ned over den nakne kroppen. Således ble hele legemet omfattet av dåpens bad. I løpet av middelalderen gikk man gradvis bort fra nedsenking av barnet, overøsing overtok helt. Til dette trengte man et adskillig grunnere kar og uttappingshullene forsvant etter hvert. Samtidig ble fontene noe høyere (fig. 9). Denne utviklingen kan ha gått over en ganske lang peri-

ode og sikkert ikke samtidig over alt. Blant de syv norske døpefontene av tre som ifølge min oppfatning kan være fra middelalderen, er Mælum den eneste som ikke har uttappingskanal.

Dendrokronologiske undersøkelser av materialet er ønskelig. Imidlertid ville sannsynligvis ikke resultatet svare til forventningene, både fordi det er vanskelig å ta prøver av fontenes til dels tynne vegger og fordi så meget av trekubbens ytre deler er fjernet. Hvis slike undersøkelser kan gjennomføres systematisk og gir resultater, ser jeg ikke bort fra at mine dateringer kan forrykkes noe.

6. Oppsummering og diskusjon

Prosentvis utgjør fontene av tre bare 3-4% av samtlige ca. 200 bevarte norske døpefonter fra middelalderen.²⁴ Trefontene kan ikke innpasses i stil- og verkstedssammenheng slik mange stenfonter kan. Deres forutsetninger ligger utenfor døpefontkunstens spesielle område og må følgelig vurderes på bakgrunn av det vi vet om gjenstander av tre fra perioden. Forutsetningene må søkes i trehåndverkets allmene tradisjon. Usikkert og grovt håndverk viser at de er lokalt tilvirket. Trefontene utgjør således en materialgruppe som må behandles med stor forsiktighet i forskningssammenheng.

Områder hvor det i dag finnes døpefonter av tre fra middelalderen eller som er noe yngre, kan avgrensnes til visse strøk av landet. Kartet (fig. 11) viser at de særlig er representert i indre eller øvre bygder av Telemark og Numedal med et enkelt eksempel i øvre del av Valdres. Hvorfor finnes de akkurat i Telemark og Numedal? Hvorfor ikke på Østlandets flatbygder eller i kyststrøkene langs hele Norges land? Hvorfor ikke i indre bygder av Trøndelag? Det er ikke lett å gi entydige svar på disse spørsmål.

Flere årsaker kan tenkes: Klimatiske forhold kan ha virket inn. Tradisjon har trolig spilt en ikke ubetydelig rolle. Andre, for oss ukjente faktorer, har sikkert også vært av betydning. Svarene ligger antagelig i et samspill mellom årsakene.

I forbindelse med Bergs oversikt over bevarte trebygninger fra middelalderen (1989 vol. 1:204f.) viser det seg at områder med bevarte bygninger stort sett er de samme strøk hvor jeg har funnet trefonter bevart fra samme periode. Det kan neppe være tilfeldig. I den følgende diskusjon støtter jeg meg derfor på relevante deler av Bergs argumentasjon.²⁵

Med hensyn til klima fremholder han at vilkårene for at trebygninger skal overleve er større i fjellbygder enn i lavlandsbygder og kyststrøk. Det er mindre nedbør og lavere temperatur i fjellbygdene enn andre steder i Syd-Norge. Sopp og treborende insekter har ugunstige forhold i fjellstrøkene. Det kommer alle gjenstander av tre til gode.

Tømmerets klimatiske vekstvilkår er en avgjørende faktor for treverkets kvalitet. Høyt til fjells vokser barskogen saktere enn i lavere strøk. Veden i tømmeret blir tettere og furuen får større innhold av harpiks. Slikt tremateriale blir mer varig og tåler bedre vann enn annet tremateriale. Den tette og harpiksholdige furuen er velegnet materiale for døpefonter.

Av kartet (fig. 11) ser vi at det er ganske godt samsvar mellom bevarte trefonter og høyereliggende strøk med gode klimatiske forhold for gjenstander av tre. Full overensstemmelse er det imidlertid ikke. Også med hensyn til bevarte trebygninger påpeker Berg (1989 vol. 1:206) at det er ganske bra, men ikke fullt samsvar mellom disse og »*lagleg klima for trebygningar*«. Han peker på det faktum at det ikke er bevart gamle trehus i en del områder som slett ikke har

»*ulagleg klima*« for trehus, eks. Østerdalen, indre bygder av Trøndelag og på Helgeland. Det er heller ikke bevart døpefonter av tre i disse områdene.

Berg søker dessuten forklaring på bygningenes representativitet i økonomiske forhold og finner en viss overensstemmelse mellom strøk med selveiende bønder og strøk der bygningene er bevart. Fullt samsvar er det ikke, men samsvaret mellom trematerialets vekstvilkår, økonomiske forhold og bevarte bygninger er imidlertid stort.

Kirkenes sviktende økonomi kan være årsak til at det er forholdsvis mange stavkirker bevart i de øvre bygder av Telemark og Numedal. I disse områdene lykkedes det ikke å innføre tienden med den følge at kirkene her manglet økonomisk grunnlag for å erstatte stavkirkene med mer tidsmessige gudshus (Kolsrud 1958:182).

I likhet med Berg, er jeg opptatt av mulige årsaker til avvik fra det vanlige mønster. Han ser fremveksten av lokale sedvaner allerede i middelalderen som mulig forklaring på slike avvikende forhold. Dertil kommer materialets egnede kvalitet. Det ser ut til at et samspill mellom flere faktorer har bestemt bevaringsprosenten.

Lokale tradisjoner kan også forklare den sterke tendens til å gi fontene timeglassform. Vi har sett at i enkelte strøk anvendes formen både på stoler og på døpefonter. Den malte stolen på himlingen fra Ål stavkirke er et vesentlig vitnesbyrd om den innsvingede kubbestolens eksistens i norsk høymiddelalder. Det ville være ønskelig om forholdet kunne bidra til å tidfeste døpefontene. Men dessverre betraktes spørsmålet om kubbestolens datering som like komplisert som trefontenes. Granlund (1958) setter dette på spissen og uttaler at norske kubbestoler med repstavvarianter av middelaldertradisjon kan

plasseres innen en periode på fire århundrer, med ca. 1700 som et ante quem.

Forekomsten av timeglassformen i Norden bør også betraktes i sammenheng med kubbestolens utbredelse i Vest- og Syd-Europa i middelalderen og førhistorisk tid. Det er imidlertid umulig å avgjøre om formen har oppstått spontant uten forbindelse med det øvrige europeiske materialet eller om den ble opptatt i det nordiske miljøet vest- eller sydfra.

Datering av de norske trefontene fra middelalderen har vist seg å være et komplisert spørsmål. Det har sammenheng med fontenes enkelhet. En mulig forklaring er at de er fra senmiddelalderen, fra en tid da gotiske stiltrekk med tendenser til forenkling gjør seg gjeldende. Polykromien blomstrer i denne perioden, men som tidligere nevnt, det er umulig å avgjøre i hvor stor grad trefontene har vært bemalt. Dette takket være grundig restaurering med iherdig rensing for gamle malinglag.

I diskusjonen omkring de norske middelalderske trefontene har jeg funnet det naturlig å trekke inn de tre svenske fontene fra Alnö, Näs og Lillhärdal. De skriver seg fra landskaper som delvis var norske i middelalderen, fra områder dominert av kulturimpulser fra Trondheim og Trøndelagsområdet. Jeg har påpekt forbindelsen mellom fonten fra Näs og skurden på norske stavkirkeportaler og mellom portalenes ornamentale stil og håndverk og de norske døpefontlokkene fra Lomen, Røn og Hedalen. Hvorfor er det ikke bevart døpefonter med lignende dekor i Norge?

Det er mulig at forholdet kan forklares ut fra datering. Mens lokket til karet fra Lillhärdal kan skrive seg fra ca. 1100 og fontene fra Alnö og Näs fra 1200-tallet, virker de bevarte trefontene i Norge en del

yngre, antagelig fra 1300-tallet. De fleste av dem har riktignok uttappingshull og man har hittil regnet med at disse begynner å forsvinne ved midten av 1200-tallet. Det er imidlertid meget trolig at i enkelte avsidesliggende strøk ble tradisjonen med uttappingshull holdt i hevd i lang tid. Det innebærer i så fall at i Sverige er det bevart døpefonter av tre med romansk karakter, mens de norske er gotiske og tilhører kanskje den andre generasjonen av kirkenes døpefonter. Dekorens enkelhet og manglende grunnlag for ikonografisk tolkning er sannsynlige årsaker til at tidligere forskere har viet trefontene lite oppmerksomhet.

Utviklingen av trefontenes skurd synes å ha beveget seg fra høyt utviklet og rik formbehandling utført med håndverksmessig sikkerhet mot forenkling, både stilmessig og med hensyn til teknisk utførelse. Dette kan betraktes som en parallell til utviklingen av stavkirkeportalenes ornamentikk (Hohler 1993 vol. 2:214).

Enkle trekar ble ofte anvendt under dåpsforrettelse i misjonstiden. Eksisterende trefonter fra middelalderen i Norge, Finland, Sverige og England bekrefter at i Nord-Europa fortsatte tradisjonen med fonter av tre. Dette til tross for den gamle forordningen fra Leridakonsilet (år 524) som tilsa at døpefonten burde være av sten eller metall.

I Norge hadde trehåndverket sterke tradisjoner fra førkristen tid. Det er nærliggende å tenke seg at man fortsatte å benytte det materiale og den ekspertise man hadde for hånden for tilvirkning av dåpskar etter hvert som fontene skulle fornyes. Årsakene til utskiftningene kan ha vært mange. De mest plausible er ønsket om modernisering og trematerialets forgjengelighet. I et videre perspektiv kan fortsatt bruk av det forgjengelige trematerialet forklare

hvorfor Norge har bevart relativt få middelalderfonter sammenlignet med våre naboland.

Noter

1. Dateringen er basert på egne undersøkelser og på diskusjoner med forskere som har norsk tremateriale fra middelalderen som arbeidsfelt, arkitekt Arne Berg (Riksantikvaren) og kunsthistoriker, dr.philos. Erla B. Hohler (Universitetet i Oslo).
2. Av disse nevner Kjellberg (1933:3) bare Øye, uten datering, i sin avhandling. Anker sier (1981:154) at i Norge er det bare bevart døpefontlokk av tre fra middelalderen, en misforståelse som gjentas av Lidén (1995:50).
3. Betegnelsen brukes først av Nicolaysen (Fortidsforeningens årbok 1896:134f.). Senere forskere, eks. Dietrichson (1902:114) og Kjellberg (1933:3) holder fast ved typebetegnelsen.
4. Uvdal: Fem kumfragmenter (Universitetets Oldsaksamling, Oslo, C. 34866/1351) funnet under arkeologiske utgravninger i 1978. De har en buet form og størrelse som passer godt til den bevarte underdel.
5. De har underdeler av tre fra etterreformatorisk tid. Dessuten finnes kleberstensfragmenter fra utgravninger, antagelig tilhørt tre døpefontkummer av samme type, alle i Universitetets Oldsaksamling, Oslo: Uvdal (cf. note 4), Peterskirken i Tønsberg (C.34740/3573) og fra ukjent sted (mag. rev. 28c,f).
6. Stenfonter med dekor inspirert av laggede trekar: – England:

- Little Billing (Northampton) (Bond 1908:38). – Frankrike: Perpignan (Roussion) (Roosval 1918:31). – Sverige: Götene, Böya, Hangelösa, Synnerby, Ottravad (Västergötland) (Hallbäck 1972:passim). – Frankrike: Verneul, Cäen (Normandie), Berneul (Somme) (Roosval 1918:passim). – England: Coleshill (Warwick), og blyfontene Frampton, Oxenhall, Siston, Tidenham, Sandhurst (Gloucester) (Zarnecki 1957:10-14).
7. Kjeler med dåpsfunksjon er foreløpig ikke kjent i Norge. Fra Island omtales »*skinarsár ok ketill*« i kirkjumáldagar (no 102) fra biskop Magnús Gissurarsons embedstid (1216-1237) og i biskop Auduns máldagar (fra 1318, men også yngre deler) (Cederschiöld 1887:67f.; Wallem 1910:25f.). Blyfor og løse kobberkjeler er kjent i Danmark (Mackeprang 1941:64-66), Sverige (Tynell 1913-1921:152-156) og England (Bond 1908:94f.).
 8. Fra annen fjerdedel av 1500-tallet. (Islands Nationalmuseum, Reykjavik, 43806) (Ágústsson 1980:60-62; Éldjarn & Ágústsson 1992:fig.32c.). I motsetning til Ágústsson (1980:61) er jeg ikke overbevist om at figuren står på en døpefont. Dette fordi alterforhengeret er knyttet til alterets funksjon og til eukaristien. Timeglassformen kan være en variant av kalkformen (Cf. Elbern 1964). Hvorfor figuren står på et slikt kar er gåtefullt.
 9. Kledd med graverte kobberplater, fra begynnelsen av 1400-tallet i Nosis kirke (nord for Åbo), (St Henrik. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder):
 10. Mackeprang har ikke denne fonten med i sitt oversiktsverk (1941). Olsen hevder (1956:195-202) at kummens størrelse (ytre dia. 59 cm, dybde 18 cm) tilsier at karet nok ikke har vært tilvirket for dåp. Han fremsetter teorier i det han kaller »tankelekk«, men lar til slutt funksjonsspørsmålet stå ubesvart. I motsetning til Olsen finner jeg at nettopp kummens størrelse sannsynliggjør en tiltenkt dåpsfunksjon, men at karet dekorløstaler imot. Alle de bevarte norske halvkuleformede klobberstenskummene har et bånd eller en repstav litt nedenfor munningsrandens ytterkant.
 11. Etterreformatoriske trefonter av timeglasstypen fra andre land: Eks.- Sverige: Herrestad (Östergötland), Ullånger (Ångermanland) og Hörsne (Gotland). – Finland: St.Bertils, Perteli, Pälkäne og Halikko (Finlands Nationalmuseum, Helsingfors, nr. 5482:2) (alle fra Sydvest-Finland) (Reutersvärd 1978:186f.).
 12. Samtlige forskere mener at de er etterreformatoriske bortsett fra Hauglid (1973:fig.358) som henfører fonten fra Gåra til 1300-tallet. Atrå beskrives som tapt allerede i 1876 (Nicolaysen, Fortidsforeningens årbok 1876:161). Det er underlig at både Dietrichson (1902:114) og Kjellberg (1933:4) betrakter den som eksisterende.
 13. Tegnet av F. W. Schiertz. (Dahl 1837 vol. 2:pl. VIII, fig. 1, 2 og 3). A. Tidemand bruker tegningen av Bøfonten som forbilde for døpefonten i maleriet »Gudstjeneste i en norsk stavkirke« fra 1845, et interiør fra Sauland nedrevne stavkirke (Nasjonalgalleriet, Oslo).
 14. Bl.a. Nicolaysen i Fortidsforeningens årbøker fra 1880- og 1890-årene, Dietrichson i 1902 og Kjellberg i 1933.
 15. Cf. Elbern 1964:57-62 hvor han sammenfatter formutviklingen av eukaristiens kalk.
 16. Ål stavkirke (Hallingdal), revet 1880. Bemalt tønnehvelv fra slutten av 1200-tallet (Universitetets Oldsaksamling, Oslo, C. 11707).
 17. 1. Alnö (Medelpad) (Cornell 1918:125f.; Cornell 1939:61f.; Karlsson 1976:36f.). 2. Lillhärdal (Härjedalen) (NM 100.050) (Cornell 1918:123f.; Erixon 1938:129; Granlund 1966:33-38; Lindqvist 1966:88f.). 3. Näs (Jämtland) (SHM 23002:51), også kalt Lockne (Cornell 1918:127f.; Karlsson 1976:87; Almqvist 1984:42f.).
 18. Cf. note 17. Cornell antar at det dreier seg om et »allmoge-kärl« som har vært anvendt som døpefont. Med støtte i baltisk etnologi betrakter Erixon karet som en brudekiste. Granlund gir begge rett idet han ser stampen som en opprinnelig utstyrs-kiste som senere har fått dåpsliturgisk funksjon. Lindqvist mener at det dreier seg om en »behändig resefont«, flittig brukt av misjonstidens prester.
 19. Avbildninger av laggede trekar: Eks. 1. Tamdrup (Jylland), kobberplate fra alterfrontale, 1200-1225, (Nationalmuseet, København) (Mackeprang 1941:10). 2. Simris (Skåne), prosepsjonskors i kobber, to dåpsscener i medaljonger, slutten av 1200-tallet (Lunds univ.hist.mus.) (Tynell 1913-1921:123f.). 3. Jónsbók (Island), initial A (Kristinréttir), 1300-tallet (Gl. Kgl. Sml. 3269A, 4o) (Hermannsson 1935:31, pl. 52a). 4. Wessobrunner Codex, dåpsillustrasjon, ca.800, (München St.Bib. Cod.lat. 22053) (Pudeluk 1932:31, fig. 4). 5. St.Bartholomeus (Liège), døpefont i bronse, av Rainer von Huy, to dåpsscener (Cornelius og Craton), ant. 1112. (Roosval 1918:32, fig. 57, 68). 6. Notre Dame (Chartres), glassvindu med scener fra legenden om St. Eustache (Måle 1919: fig. 138).
 20. Jämtland var riktignok underlagt Uppsala bispedømme gjennom hele middelalderen.

21. Lökk fra Lomen (Valdres) (Universitetets Oldsaksamling, Oslo, C.17803).
22. På stenfonter finnes antagelig fargespor fra middelalderen (Tynell 1913-1921:159; Kryger 1976:48).
23. Trefonter som regnes å høre middelalderen til: Alnö (Medelpad), Näs (Jämtland) og Lillhärdal (Härjedalen) er tidligere nevnt. Her tilføyes – Sverige: Västra Skredevi (Västmanland) (Karlsson 1976:37, fig. 215). – Finland: Vesilax (Tavastland) (Finlands Nationalmuseum, Helsingfors, nr. 64073:1), Eckerö (Åland), Kemi (Österbotten), Pöytis (Finlands Nationalmuseum, Helsingfors, nr. 5730:1), Hattula og Tammela (Sydvest-Finland) (Reutersvärd 1978:182-185). – Wales: Dinas Mowddwy og Efenechtyd (Bond 1908:62,76).
24. Antagelig hørte det en font til de fleste av de ca. 1200 kirkene som fantes i Norge i middelalderen, ca. 16% av fontene er bevart. I Skåne er ca. 70%, Vest-Sverige ca. 74% og på Nord-Jylland ca. 93% bevart.
25. Kart over stavkirkenes representativitet viser utbredelse i de samme områdene som trefontene og trebygningene, men også i en rekke andre distrikter som Setesdal, Hallingdal, Gudbrandsdal, Sogn og Fjordane og Sør-Trøndelag (Norges kunsthistorie 1981 vol. 1:251). Sammenligningsgrunnlaget blir derfor ikke relevant.

Litteratur

- Ágústsson, H. 1980: Af minnisblöðum málare. *Árbók Hins Islenska fornleifafélags 1980*, pp. 60-62.
- Almqvist, B. 1984: *Jämtlands medeltida kyrkor*. Bräcke.
- Anker, P. 1981: Høymiddelalderens skulptur i stein og tre. *Norges kunsthistorie*. Vol. 2. Oslo, pp. 126-251.
- Berg, A. 1989: *Norske tømmerhus frå mellomalderen*. Vol. 1. Oslo.
- Boëthius, G. 1930: En brunn i stavkonstruktion och primitiva dopfontstyper. *Fataburen 1930*, pp. 141-150.
- Bond, F. 1908: *Fonts and Font Covers*. London.
- Cederschiöld, G. 1887: Studier öfver isländska kyrkomåldagar från fristatsiden. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1887*, pp. 1-72.
- Christie, H. & S. 1993: *Norges kirker. Buskerud*. Vol. 3. Oslo.
- Cornell, H. 1918: *Norrlands kyrkliga konst under medeltiden*. Uppsala.

- Cornell, H. 1939: *Medelpad. Sveriges kyrkor*. Stockholm.
- Dahl, J. C. 1837: *Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbaukunst aus den frühesten Jahrhunderten in den inneren Landschaften Norwegens*. Vol. 1-3. Dresden.
- Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit*. Vol. 2. Otto von Bamberg. Das Leben des Bischofs. 1923-1926. Leipzig.
- Dietrichson, L. 1902: *Omrids av den kirkelige kunstarkeologi*. Kristiania.
- Elbern, V. H. 1964: *Der eucharistische Kelch im frühen Mittelalter*. Berlin.
- Eldjárn, K. & H. Ágústsson 1992: *Skálholt. Skruði og áhöld*. Reykjavík.
- Erixon, S. 1938: *Folklig möbelkultur i svenska bygder*. Stockholm.
- Granlund, J. 1958: Kubbestol. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. Vol.9.
- Granlund, J. 1966: Ståndan från Lillhärdal. *RIG 1966*, pp. 33-38.
- Hallbäck, S. A. 1972: Medeltida dopfuntar i Skaraborg. *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1971-72*, pp. 39-357.
- Hauglid, R. 1973: *Norske stavkirker. Dekor og utstyr*. Oslo.
- Heinrichi Cronicon Livionae*. Heinrich von Lettland. Livländische Chronic. Buchner, R. (ed.) 1959. Darmstadt.
- Hermannsson, H. 1935: *Icelandic Illuminated Manuscripts of the Middle Ages*. København.
- Hohler, E. Bergendahl 1993: *Norske stavkirkeportaler. Analyse. Studier*. Vol. 1-2. Avhandling i kunsthistorie, dr.philos. Universitetet i Oslo 1993.
- Karlsson, L. 1976: Romansk treornamentik i Sverige. *Acta Universitatis Stockholmiensis 27*.
- Kjellberg, R. 1933: *Døpefont og dåpsskikk i Norge i middelalderen*. Avhandling i kunsthistorie, magistergrad. Universitetet i Oslo.
- Kolsrud, O. 1958: *Norges kyrkjesoga*. Vol. 1. Oslo.
- Kryger, K. 1976: Kirkernes kulører. *Skalk 3/1976*, pp. 4-8.
- Lidén, H.-E. 1995: Den merkelige døpefonten fra Os kirke. *Os kyrkje 125 år 1870-1995*. Brekke, N. G. (ed.). Os, pp. 48-57.
- Lindqvist, S. 1966: Resefunten från Lillhärdal. *RIG 1966*, pp. 88-89.
- Mackeprang, M. 1941: *Danmarks middelalderlige døpefonte*. København.
- Magerøy, E. M. 1972: *Norsk treskurd*. Oslo.
- Mâle, E. 1919: *L'art religieuse du XIII'e siecle en France*. Paris.
- Olsen, O. 1956: Ørslev kirkes døpefont. *Fynske minder 1956*, pp. 195-202.
- Pudelko, G. 1932: *Romanische Taufsteine*. Berlin.
- Reutersvärd, O. 1978: Finlands medeltida dopfuntar, vigvattenskål-

- ar och piskinor, samt dopfuntar av medeltida typ. *Festskrift tillägnad Lars Pettersson*. Helsinki, pp. 171-198.
- Roosval, J. 1918: *Die Steinmeister Gotlands*. Stockholm.
- Tynell, L. 1913-21: *Skånes medeltida dopfuntar*. Vol. 1-4. Stockholm.
- Wallem, F. B. 1910: De islandske kirkers udstyr i middelalderen. *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers bevaring. Årbok 1910*, pp. 1-64.
- Zarnecki, G. 1957: *English Romanesque Lead Sculpture*. London.